

-ARAŞTIRMA MAKALESİ-

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE EKONOMİK ENTEGRASYON VE İŞLEM MALİYETLERİNİN MİNİMİZASYONU*

Cihan GÜNEŞ¹

Arş.Gör.Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

E-mail: cgunes@aybu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5773-3721

Mert AKYÜZ

Arş.Gör.Dr.

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

E-mail: makyuz@ybu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2322-3384

Öz

Tarihin çeşitli dönemlerinde olduğu gibi uluslararası ticarete engellerin kaldırılmasının ülkelerin kalkınmasında önemli bir faktör olduğu bilinmektedir. Artan ticaret hacmiyle birlikte Ekonomik Bütünleşme daha etkin kaynak dağılımı yaratan ve işlem maliyetlerini azaltan önemli bir araç olarak öne çıkmıştır. Ekonomik Bütünleşme aşamaları, piyasada oluşan yüksek işlem maliyetlerini en aza indirebilmek amacıyla ortaya çıkan kurumlardır. Bu çerçevede ekonomik bütünleşme aşamalarını “Yeni Kurumsal İktisat” okulunun paradigmaları ile açıklamak önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı bir kurum olarak tanımlanan ekonomik bütünleşmelerin ve organizasyon olarak tanımlanan Avrupa Birliği'nin işlem maliyetleri üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Yeni Kurumsal İktisat yaklaşımına göre işlem maliyetleri kurumlar ve organizasyonlar ile minimize

* Bu çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

¹ Sorumlu Yazar: cgunes@aybu.edu.tr

Atf (APA): Güneş, C. & Akyüz, M., (2024), Avrupa Birliği'nde Ekonomik Entegrasyon ve İşlem Maliyetlerinin Minimizasyonu, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 16 (1): 39-63., <https://doi.org/10.53881/hiad.1352681>

edilebilmektedir. Bu nedenle kurumsal kaliteyi ölçebilmek için kamu etkinliği, regülasyon kalitesi ve hukuk devleti endeksleri bu çalışmada kullanılmıştır. Ekonomik bütünleşme aşamaları üzerinde, kurumların ve organizasyonların pozitif etkisinin olduğu ve işlem maliyetlerini minimize etmekte etkili oldukları vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumlar, Organizasyonlar, Yeni Kurumsal İktisat, Ekonomik Bütünleşme, Avrupa Birliği

Alan Tanımı: Uluslararası İktisat

ECONOMIC INTEGRATION IN THE EUROPEAN UNION AND THE MINIMIZATION OF TRANSACTION COSTS

Abstract

It is known that removing barriers in international trade is essential in developing and developed countries, as in different periods of history. With the increasing trade volume, Economic Integration has become a critical tool that creates more efficient resource allocation and reduces transaction costs. Economic Integration stages are institutions that emerged to minimize the high transaction costs in the market. In this context, explaining the stages of economic integration with the paradigms of the "New Institutional Economics" school is crucial. This study investigates the effect of economic integrations, defined as an institution, and the European Union, defined as an organization, on transaction costs. According to the New Institutional Economics approach, transaction costs can be minimized by institutions and organizations. Thus, Government Effectiveness, Regulatory Quality, and Rule of Law indices were used in this study to measure institutional quality. It can be concluded that institutions and organizations have a positive effect on the stages of economic integration and are effective in minimizing transaction costs.

Key Words: Institutions, Organizations, New Institutional Economics, Economic Integration, European Union

JEL Codes: F15, O52, D23

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ekonomisi büyük bir ilerleme kaydetti. 1945 yılından sonra dış ticarete korumacılığın ve iç sanayiye koruyan önlemlerin ülkelerin kalkınmasında uzun vadede refah getirmeyeceği tecrübe edilince ekonomiler daha fazla dışa açılmaya başladılar. Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, dış ticarete korumacılığın kaldırılması, uluslararası sermayenin serbest dolaşımı, teknolojinin gelişmesi 1980 sonrasında küreselleşmenin getirdiği en önemli ekonomik unsurlardır. Ekonomik olarak bölgeselleşmeyi farklı ekonomik ve politik yapıdaki ülkelerin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir kurumlar bütünü veya organizasyon olarak tanımlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme ve bölgeselleşme birbirine zıt kavramlar değildir; çünkü bölgeselleşmenin en önemli özelliği mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin serbest dolaşımına imkân tanıyor olmasıdır. Bunun da ötesinde dünya ekonomisi son yıllarda bölgeselleşerek küreselleşmeye doğru gitmektedir. Dolayısıyla ekonomik bütünleşmeler tüm dünyada hızla yayılmaktadır. Çeşitli ülkelerin oluşturduğu farklı ekonomik bütünleşme örnekleri bulunmasına rağmen Türkiye'nin de katılma sürecinin devam ettiği Avrupa Birliği (AB) en önemli ekonomik bütünleşme örneğidir.

Yeni Kurumsal İktisat (YKİ) son yıllarda iktisat içerisinde giderek önem kazanmaya başladı. YKİ, Neo-klasik iktisadın eksik kaldığı yönleri doldurmaya çalışmaktadır; özellikle neo-klasik iktisadın gerçek dışı temel varsayımlarını eleştirmekte ve tecrübe ettiğimiz hayatı daha fazla yansıtan bakış açıları getirmektedir. Fiyat teorisini ve bireysel tercihleri Ortodoks akımdan alıp kullanırken YKİ'nin ana eksenlerini kurumlar ve organizasyonlar oluşturmaktadır. YKİ'nin cevaplamaya çalıştığı ana soru şudur; kurumlar neden değişir? Ekonomik faaliyetlerin her geçen gün daha karmaşık hale geldiği günümüzde ticari hayatı açıklamakta yetersiz kaldığı görülen neo-klasik iktisadın temel varsayımlarının üzerine inşa edilen ancak gerçek dışı varsayımlarını eleştirip daha tutarlı açıklamalar getirmeye çalışan YKİ; iktisadın yanında tarih, siyaset, sosyoloji ve psikoloji gibi diğer bilim dallarıyla da etkileşim içerisinde.

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler ülkeler arasında finansal sermayenin daha hızlı dolaşmasına ve finansal piyasaların deregülasyonu finansal hizmetlerin daha fazla genişlemesine imkân tanımıştır (King ve Levine, 1993). Ayrıca enflasyonun kontrol altına alınması, faiz oranlarının uyarlanması, ödemeler dengesindeki aşırılıkların düzeltilmesi ve döviz kuru oynaklıklarının azaltılması

gibi makroekonomik istikrarı sağlamaya yönelik kurumsal politikalar fiyat mekanizmasının düzgün işleyerek yatırımların artmasını sağlamıştır (Fischer, 1993). Bunun yanında özel mülkiyetin korunması ve serbest piyasa sisteminin varlığı gibi ekonomik kurumlar kaynakların verimli kullanılmasını ve verimlilik artışını sağlayarak ekonomik büyümenin kilit unsurları haline gelmiştir (Acemoğlu ve ark., 2005a). Ticari açıklık, finansal gelişme, kurumların gelişimi özel yatırımlar üzerinde önemli etkilere sahiptir. Yolsuzlukların azaldığı, bürokrasinin verimliliğinin arttığı, özel mülkiyetin korunduğu, regülasyonların etkin olduğu ekonomik ortamda yönetim kurumlarındaki gelişme ve yapısal reformlar özel yatırımları arttırmıştır (Aysan ve ark., 2006). Kurumlar, ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki literatürde sıklıkla incelenen konuların başında gelmektedir (Acemoğlu ve ark., 2005b; Barro, 1994; Rodrik, 2000). Kurumsal kalitenin dışsal değişken olarak alındığı durumda ticaret ve ekonomik büyüme arasında pozitif güçlü ilişki olduğu; içsel değişken olarak alındığı durumda ticaret ve ekonomik büyüme arasında zayıf ilişki olduğu tespit edilmiştir (Dollar ve Kraay, 2003). Yönetişim yapısındaki ilerlemenin ötesinde kurumlar olarak ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır. 1975-1990 yılları arasında 80 ülke için kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır (De Haan ve Sturm, 2000). Kurumsal yapı olarak ekonomik özgürlüklerin alındığı çalışmada ekonomik özgürlüklerin genişlemesinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca demokrasi ile ekonomik büyüme arasında da önemli ilişki bulunmaktadır. 20 gelişmiş ve 78 gelişmekte olan ülke için 1975-1995 yılları arasında kurumların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmış, demokratik ilerleme olarak ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, ekonomik büyümeden demokrasiye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur (Ken Far ve ark, 1998). Buna karşılık Acemoğlu ve ark., (2014) demokrasiden ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ve uzun dönemde demokratikleşmenin kişi başına düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'yı %20 arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla kurumsal düzenlemelerin, yönetim yapısının, finansal ve ticari dışa açıklığın, makroekonomik istikrarın piyasadaki aksaklıkları gidererek, pozitif dışsallıklar yaratarak, belirsizliği azaltarak ve işlem maliyetlerini düşürerek uzun dönem ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri bulunduğu anlaşılmaktadır. AB özelinde ele alındığında AB'ye kurumsal entegrasyonun ülkelerin ekonomik büyümelerine pozitif etkilediği görülmektedir. Campos ve ark. (2019) 1973-2004 yılları arasında AB'ye üye olan ülkeler için kurumsal bütünleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Sentetik Kontrol Yöntemini kullanarak incelemiştirlerdir. Çalışmanın sonuçları, AB ile kurumsal

açından bütünleşen ülkelerin, Yunanistan hariç, AB'ye üye olmasalardı üye olduktan sonraki ilk on yılda kişi başına düşen gelirlerinin %10 daha düşük olacağını göstermektedir. Ayrıca, AB'ye 1973 sonrasında üye olan Kuzey Avrupa ülkelerinde, AB'ye üye olmasalardı, üye olduktan sonraki ilk on yılda işgücü verimliliğinde %5, 1986 sonrasında üye olan Güney Avrupa ülkelerinde, AB'ye üye olmasalardı üye olduktan sonraki ilk on yılda işgücü verimliliğinde %8 daha düşük olacağını bulmuşlardır. Campos ve ark. (2019)'nın çalışmasına benzer şekilde Bruno ve ark. (2021) AB üyeliğinin ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini yapısal gravite modeli kullanarak incelemiştir. AB üyeliğinin AB dışındaki ülkelere gelen doğrudan yabancı yatırımların %60 artmasına, AB üyesi ülkeler arasında doğrudan yabancı yatırımların %50 artmasına neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kurumların ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisinin yanında finansal piyasalar üzerinde de olumlu etkisi bulunmaktadır. Porta ve ark., (1998) şirket hissedarlarının mülkiyetlerinin korunmasına yönelik düzenlemeler ile yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Özel mülkiyeti korumaya yönelik düzenlemeler ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Şirket ortaklarının mülkiyet haklarını daha fazla koruyan ülkelere daha fazla finansal yatırım yaptığı sonucuna ulaşmışlardır. Law ve Saini (2012) 63 ülkede 1996-2004 dönemi için kurumsal kalite ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yüksek kaliteli kurumların finansal gelişmeyi arttırmasında, özellikle bankacılık sektöründe, önemli etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Acemoğlu ve Johnson (2005) çalışmasında mülkiyet haklarını koruyan ve sözleşmelere uyulmasını sağlayan kurumların finansal gelişme üzerinde pozitif etkisi bulunduğunu göstermişlerdir. Beck ve ark., (2006) 80 ülkede 10.000'den fazla firmaya uygulanan anketlerden firmaların finansal kaynaklara erişimini engelleyen faktörleri incelemiştir. Yolsuzlukla mücadele, hesap verilebilirlik, hukukun üstünlüğünün kurumsal kalitenin belirleyicileri olarak incelenen çalışmada kurumsal kalitenin yüksek olduğu ülkelerde firmaların dış kaynaklara daha kolay ulaşabildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Literatür incelendiğinde kurumların iktisadi yapı üzerinde doğrudan etkili olduğu ve bu etkinin çoğunlukla pozitif yönlü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ekonomik bütünleşme süreci ile kurumsal yapıdaki değişim ilişkisi literatürde çok fazla incelenen konulardan biri değildir. Bu çalışmada YKİ kapsamında ekonomik bütünleşmeleri ortaya çıkaran işlem maliyetleri minimizasyonunu ve bir vaka örneği olarak Avrupa Birliği örneğini incelenmeye çalışılmaktadır. Ekonomik

bütünleşme aşamaları işlem maliyetleri minimizasyonuna nasıl bir bakış açısı getirmekte ve ekonomik bütünleşmelerin oluşmasına YKİ nasıl yanıt vermektedir sorularına cevaplar bulunmaya çalışılacaktır. Bunu yapabilmek için makroekonomik değişkenlerin yanında kamu etkinliği, regülasyon kalitesi ve hukuk devleti endeksleri gibi ekonomi dışı kurumların etkisini ölçebilen analiz birimleri kullanılacaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Ekonomi bilimi Adam Smith'ten itibaren önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bilim olma vasfını ilk olarak 18. yüzyıl sonunda politik ekonomi adı altında yakalamış 18. yüzyıl sonuna doğru marjinalistlerin ortaya çıkışı ile adı iktisat (economics) olmuştur ve evrenselliğini bu dönem içerisinde kanıtlamıştır. Marjinalist devrimden sonra 20. yüzyıl başında iktisat temel araştırma alanını iktisadi aktörler arasındaki mübadeleye yoğunlaştırmış ve yöntem olarak doğa bilimlerinin araçlarını kullanmaya başlamıştır (Yılmaz, 2012, s.2). Klasik iktisat teorisinin temelinde 4 varsayım bulunur: birincisi, ülkeler sınırlı kaynaklara sahiptir dolayısıyla insanların sınırsız isteklerine karşılık kaynaklar kıttır; ikincisi, iktisadi aktörler kaynakları kullanabilmek için rekabet ederler; üçüncüsü, bireyler ve firmalar tam bilgiye sahiptir ve tam bilgi sayesinde geleceği tahmin edebilirler; dördüncüsü, bireyler ve firmalar rasyoneldir (Beşkaya ve Ursavaş, 2014, s.8). Ancak Tam bilgiye sahip, sınırsız ihtiyaçları olan ve rekabet eden ekonomik aktörler kendi çıkarlarını en çoklayacakları kararları alabilirler. Kurumsal iktisat, neo-liberal iktisadın bazı temel varsayımlarını reddederek kurumların analizlerine daha çok önem vermiş, kurumların bireylerin ve firmaların kararlarında etkili olduklarını öne sürmüştür. Fakat 1970'lere kadar var olan problemlere yönelik bütünlük bir yaklaşım sunamamıştır. Bu okul "*Eski Kurumsal İktisat*" adıyla anılmaktadır. Sonrasında ortaya çıkan "*Yeni Kurumsal İktisat*" ise Neo-Klasik teorisinin temel varsayımlarından rasyonalite ve tam bilgiyi eleştirerek yeni bir yapıyı Ortodoks düşüncenin üzerine inşa etmeye çalışmıştır. Ortodoks iktisadın eksikliklerini giderme ve daha gerçekçi kılma çabası olarak da görülebilecek olan bu öğretiye ilk olarak Oliver Williamson tarafından "*Yeni Kurumsal İktisat*" adı verilmiştir (Çetin, 2012, s.47). Fakat Williamson'dan da önce Ronald Coase'ın 1937 yılında yayınladığı "*Firmanın Doğası*" adlı makalesinde işlem maliyetlerini (henüz bu isim verilmemiş olsa da) ilk defa ekonomik analize dahil ederek YKİ'nin temellerini attığı varsayılmaktadır. "*Eski Kurumsal İktisat*" ile "*Yeni Kurumsal İktisat*" arasında belirgin farklar olmasına rağmen kurumsal analiz yapan iktisatçılara göre kurumlarla ilgili dört temel ortak nokta bulunur: birincisi,

kurumlar bireyseldir çünkü temel ilgi alanı insan davranışlarıdır ancak kurumlar iktisadi aktörler arasındaki koordinasyonu sağladıkları için toplumsaldır; ikincisi, kurumlar insanların ortaya koyduğu ürünler olduğu ve kendi kendilerine geliştikleri için yapaydır; üçüncüsü, iktisadi aktörler arasındaki ilişkileri düzenleyen yapı kurumlardır ve evrimsel olarak ortaya çıkmışlardır; dördüncüsü, kurumlar piyasaların, organizasyonların ve ekonomik aktörlerin davranışlarını bir araya getirerek ekonomiyi oluşturan yapılardır (Potts, 2007, s.342).

YKİ yaklaşımı, ele alıp incelediği konularda üç temel değişken üzerinden analiz yapar. Bunlar; kurumlar, organizasyonel düzenlemeler ve işlem maliyetleridir. Kurumlar; gelecekteki belirsizliği azaltan, istikrara yardımcı olan ve kaynaklar üzerinde tam kontrol hakkı sağlayan iktisadi aktörler olarak bireylerin, firmaların ve diğer karar alma birimlerinin davranışlarını düzenleyen ve tercihlerini belirleyen formel ve informal kuralların tümüdür (North, 1991). Formel kurumlar, yazılı olan politik, ekonomik, hukuki kurallar ve sözleşmelerden oluşurken, informal kurumlar yazılı olmayan gelenek, kültür ve din gibi davranış kodlarıyla açıklanabilir. Kurumlar üç ana başlık altında ele alınabilir: birincisi “Sözleşme ilişkilerini ve firma faaliyetlerini yöneten yazılı kurallar”; ikincisi “Siyaseti, hükümetlerin politikalarını, finansal piyasaları ve daha geniş anlamda toplumu yöneten anayasa, yasalar ve diğer yasal mevzuata ilişkin kurallar”; üçüncüsü “Yazılı olmayan geleneksel kodlar, davranış normları, inanışlar” (Çetin, 2012, s.46). Kurumlar oyunun kurallarıdır, formel ve informal kurallar ile kuralların uygulamadaki kısıtları kurumları oluşturmaktadır (North, 1993a). Organizasyonlar, kurumlar çerçevesinde oluşan ekonomik, politik, toplumsal, bürokratik vb. oluşumları kapsayan yapılardır. Organizasyonel düzenlemeler üç önemli yapıdan oluşur: birincisi, ekonomik karar alıcıların işlemleri basitleştirmek için oluşturdukları piyasalar, firmalar ve değişik formların bir araya gelmesi; ikincisi, ekonomik etkinlikleri düzenlemek için altyapı oluşturan sözleşmesel düzenlemeler; üçüncüsü, düzenlemelerin vasfını belirleyen davranışsal düzenlemeler (Çetin, 2012, s.46-47). Daha açıklayıcı olması açısından bir örnek vermek gerekirse Maastricht Anlaşması bir kurum iken, AB bir organizasyondur.

Kurumların ve organizasyonların ortaya çıkma sebebi ise yüksek işlem maliyetleridir. Coase 1937 yılında yayınladığı “*Firmanın Doğası*” adlı makalesinde ilk kez işlem maliyetleri minimizasyonu anlayışını mikro ekonomik analize taşımıştır (Coase, 1937). Bu makaleye göre işlem maliyetleri bilginin açık olmaması ve yetersiz olmasından dolayı bilginin bedelsiz olarak dağıtılamaması, tarafların pazarlık aşamasında uzlaşmaya yanaşmaması ve değişime direnç

göstermeleri gibi işlem yapmayı zorlaştıran yapılar olarak tanımlanmıştır. Coase'ye göre işlem maliyetleri; pazarlık maliyetleri, sözleşme maliyetleri, gözleme (denetleme) maliyetleri ve kurallara uyulmaması halinde oluşan yaptırım maliyetlerinden oluşmaktadır. İşlem maliyetleri şu durumlarda ortaya çıkar: birincisi, mübadeleye esas olan mal ve hizmetlerin fiyatlarına, üretim sürecindeki emek miktarına, piyasada muhtemel alıcı ve satıcıların davranışlarına ilişkin bilgiye ihtiyaç duyulduğunda; ikincisi, fiyatlar içsel değişken olduğu durumlarda alıcı ve satıcıların kendi faydalarını maksimize etmeye çalıştıkları pazarlık durumunda; üçüncüsü, sözleşmelerin yapıldığı durumlarda; dördüncüsü, alıcı ve satıcıların yapılan sözleşmenin koşullarını yerine getirip getirmediğinin gözetlendiği veya denetlendiği durumlarda, beşincisi, tarafların sözleşmeye uymadıklarında ortaya çıkacak zararın telafi edilmesi durumunda; altıncısı, mülkiyet haklarının diğer taraflara karşı korunması gereken durumlarda (Eggertson, 1990, s.15). Dolayısıyla, YKİ öğretisine göre işlem maliyetleri, kurumların ve organizasyonların ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir.

YKİ yaklaşımına göre işlem maliyetlerini oluşturan, kurumların ve organizasyonların oluşmasını zorunlu kılan bazı varsayımlar bulunur. Bunlar sınırlı rasyonelite, eksik sözleşmeler, fırsatçılık ve mülkiyet haklarıdır. Sınırlı rasyonelite, ekonomik karar alıcıların herhangi bir amaca ulaşmak için sınırlı bilgiye sahip olmalarıdır. Simon (1957)'e göre bireyler amaç bakımından rasyonel, fiiliyatta sınırlı rasyoneldir. YKİ daha geniş bağlamda organizasyonların temel belirleyicisinin bireyler olduğundan hareketle sınırlı rasyonel bireylerin kurumlar yardımıyla gelecekteki belirsizliklerin üstesinden gelip istikrarı koruyabileceğini varsayar. Eksik sözleşmeler, piyasa aktörlerinin eksik bilgiden dolayı yapacakları sözleşmelerin eksik olmasıdır. Neoklasik iktisat, organizasyon içinde çalışanların organizasyonun ortak amaçları için hareket edeceğini varsayarak motivasyonel değişiklik göstermeyeceklerini ve çalışanların fırsatçı olmayacağını varsayar. Ancak gerçek piyasalarda organizasyon çalışanları kendi faydalarını ençoklamak için o yöndeki müşevviklere daha çok meyilli olur ve rant elde etme yönünde faaliyet gösterirler. Dolayısıyla YKİ bireylerin, firmaların, hükümetlerin vb. organizasyonların fırsatçı olduklarını kabul eder. Mülkiyet Hakları, ekonomik aktörlerin sınırlı olan kaynaklar üzerindeki tüm kontrol hakları olarak ifade edilir. Mülkiyet haklarının eksik tanımlanması işlem maliyetlerini azaltırken tam olarak tahsis edilmesi kurumsallaşmayı sağlar (Çetin, 2012, s.59-62). Mülkiyet haklarının yarattığı müşevvikler sayesinde piyasa başarısızlığı sayılan dışsallıklar da içselleştirilebilir (Coase, 1960). Tüm bu örneklerden de anlaşıldığı üzere Neoklasik iktisat teorisinin görmezden geldiği işlem maliyetleri gerçek piyasalarda her zaman

pozitifdir. Dolayısıyla ekonomik aktörlerin faaliyetlerinde mutlaka işlem maliyetleri ortaya çıkmaktadır. Ekonomik faaliyetin sürdürülebilir olması ise bu işlem maliyetlerinin sıfırlanamasa bile mümkün olduğunca minimize edilebilmelerine bağlıdır. Ekonomik bütünleşmeler de piyasalarda oluşan yüksek işlem maliyetlerini minimize edebilmek hedefiyle ortaya çıkmışlardır.

Dünyada artan ticaret hacmi işlem maliyetlerini göz ardı edilemez seviyeye getirmiş ve buna bağlı olarak kurumsal gelişmelerin incelenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Dünyada artan ticaret ile ekonomik bütünleşme örnekleri günden güne artış göstermiştir. Ekonomik bütünleşme *“ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, ekonomi politikalarının uyumlaştırılması ve bu politikaların tam olarak birleştirilmesi”* olarak tanımlanmıştır (Balassa, 1974, s.1). Ekonomik bütünleşme ayrımcılığa son verilerek ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesini, üretim faktörlerinin serbest dolaşımını, tek pazara geçişi, nihai olarak parasal ve ekonomik birlik oluşturmayı amaçlar. Ekonomik bütünleşmenin üç temel noktası bulunur: birincisi, iş bölümü (uzmanlaşma); ikincisi, malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı; üçüncüsü, malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin dolaşımında ayrımcılık olmamasıdır (Balkır, 2010, s.29). Somut (ekonomik) boyutunun ötesinde bütünleşmenin bir de soyut (hukuki) boyutu vardır: bütünleşme için bir araya gelen ülkelerin etik ve moral değerlere dayanan yazılı olan kurallar bütünü ve yazılı olmayan davranış biçimleri vardır (Balkır, 2010, s.5). Bütünleşmeye dahil olan ülkeler arasındaki ekonomik anlaşmaların hukuki temeli bulunur ve bütünleşmenin ana unsurları bu yasal zemin üzerinden ifade edilir. Dolayısıyla ekonomik bütünleşme aşamaları, piyasada oluşan yüksek işlem maliyetlerini en aza indirebilmek amacıyla ortaya çıkan kurumlardır. İktisatçılar arasında ekonomik bütünleşme aşamalarının neler olduğuna dair ortak bir görüş olmasa da beş temel aşama sayılabilir (Balassa, 1974, s.5): Serbest Ticaret Antlaşmaları (STA), Gümrük Birliği (GB), Ortak Pazar (OP), Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) ve Tam Ekonomik Bütünleşme (TEB). Bu ekonomik bütünleşme aşamaları piyasalardaki belirsizliklerden, risklerden ve bilginin asimetrik dağılmasından dolayı ortaya çıkan işlem maliyetlerini minimize edebilen kurumlar olarak işlev görmektedir.

3. İŞLEM MALİYETLERİ MINİMİZASYONU KAPSAMINDA EKONOMİK BÜTÜNLEŞME AŞAMALARI

3.1. Serbest Ticaret Anlaşması'nın Rolü

Serbest Ticaret Anlaşmaları'nda amaç taraflar arasında mal ve hizmet ticaretinin serbestleştirilmesidir. YKİ açısından STA'daki yazılı kurallar kurumları, hükümetler ve sözleşmesel yapılar ise organizasyonel düzenlemeleri temsil eder. STA imzalanmadan önce sözleşme, imzalandıktan sonra gözetlemelerin ve yaptırımların maliyetleri işlem maliyetlerini oluşturur. STA'nın imzalanması belirsizliği azaltır ancak etkisi sınırlı kalmaktadır. Çünkü STA'yı imzalayacak tarafların eksik bilgiye bağlı olarak sınırlı rasyonaliteye sahip olması ve mülkiyet haklarının tam olarak tanımlanmaması STA'ları eksik sözleşme yapmaktadır.

Ülkeler arasındaki ticari işlemlerde zararın tazminini yaptırımlarla karşılayacak, zorlayıcı gücü olan kurumlar bulunmamakta veya çok güçsüz konumdadırlar. Devletlerin birbirleriyle ve firmalarla olan ticari ilişkilerinde muhtemel fırsatçılık ortaya çıkmaktadır. Fırsatçılıktan kaynaklı devlet-firma ve firma-firma arasındaki ticari işlemlerde ihtilafa düşen taraflar için tahkim mekanizması bir üçüncü göz olarak kurulmuş ve dava alanında uzmanlaşmış yargıçlar tarafından karara bağlanmaktadır. Fakat tahkimden önce devletleri ve firmaları kurallara uymaya zorlayan farklı ve karmaşık mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. İktisadi aktörler arasındaki fırsatçılığı engelleyen mekanizma standart olmayan sözleşmelerdir. Standart olmayan sözleşmeler koruyucu önlemler olarak hiyerarşi ve teminat içermektedir. Aynı şekilde devletler arasındaki ticari işlemlere bağlı anlaşmazlıkları en aza indirip kendi içerisinde yaptırım barındıran araç STA'lar ve GB'lerdir (Yarbrough ve Yarbrough, 1987).

Neoliberal iktisat uluslararası ticarete piyasaların tam rekabetçi olduğunu; firmaların ve bireylerin sırasıyla kâr ve faydalarını ençoklamak için rasyonel davrandıklarını varsayar. Ancak piyasalarda firmalar ve bireyler eksik bilgiye sahiptir; yabancı düzenlemeler yerel düzenlemelerden farklıdır, güçsüz yaptırımlar söz konusudur. Dolayısıyla iktisadi aktörler sınırlı rasyonalite altında karar almaya çalışırlar (Burfisher, 2000, s.193). Ekonomik karar vericilerin tam bilgiye sahip olmaması ve anlaşmaların ihlalinde zararın tazminini yaptırımla karşılayacak mekanizmaların yetersiz ve az olmasından dolayı işlem maliyetleri artmakta ve işlem maliyetlerini düşürmek için ülkeler arasında STA yapılmaktadır. STA'lar bir kurum olarak yazılı kurallar içerirler ve ülkeler arasındaki fırsatçılığı kontrol ederek

ticari işleme dayalı güvensizliği ve belirsizliği azaltırlar. STA'larda ürün ve konu bağlantısı ile teknik standartlar işlem maliyetlerini düşürmeye yönelik ekonomik teminatlar olarak kullanılır. Teknik standartlar açıklık, genellik, yerel ve ithal ürünlere aynı uygulama, ihtiyaçların benzersizliği özelliklerini içerirse işlem maliyetlerini daha fazla düşürebilir (Yarbrough ve Yarbrough, 1987). Teknik standartları karşılamak için yapılan yatırımlar YKİ açısından geri dönüşü olmayan yatırımlardır ve dolayısıyla benzersizlik fonksiyonu teminat için çok önemlidir.

3.2. Gümrük Birliği'nin Rolü

Neoklasik iktisada göre işlem maliyetleri sıfır olduğu için GB'ler çok verimli alternatifler değildir. Buna karşılık gerçek piyasalarda ekonomik ilişkilerde işlem maliyetleri sıfır olmadığı ve hükümetler arasında işlem-özelinde yatırımların sayısının fazla olması fırsatçı korumacılığı engelleyen karmaşık bir yönetim yapısı sunmaktadır. GB'ler üye ülkeler arasında sözleşmesel ilişkiyi karşılıklı güven sayesinde genişletir ve işlem-özelinde yatırımlara teminat sağlar. Dolayısıyla işlem maliyetlerini azaltır ve fırsatçı korumacılığın önüne geçer (Yarbrough ve Yarbrough, 1987). YKİ perspektifinden GB içerisinde bulunan yazılı kurallar ve teknik düzenlemeler kurumlardır. GB'nin kendisi ve sözleşmesel düzenlemeler ise organizasyonlardır. GB'nin olmadığı durumda ortaya çıkan pazarlık maliyetleri, sözleşme yapma maliyetleri, gözetleme ve denetleme maliyetleri ile yaptırım maliyetleri çok yüksek olacağından işlem maliyetleri de yükselecektir ancak GB'lerdeki kurallar belirtilen işlem maliyetlerini azaltmaktadır. İşlem maliyetlerinin, fırsatçılığın azalması ve mülkiyet haklarının genişlemesi GB içerisinde yatırımların artmasına ve refahın yükselmesine olanak tanır.

Kurumlar yazılı ve yazılı olmayan kuralları; organizasyonel yapılar ise kurumları yani kuralları değiştirerek üretimi ve değişimi kolaylaştırmak isteyen, birbirleri ile rekabet eden yönetim modlarıdır. Kurumların farklı olması işlem maliyetlerini etkileyen önemli unsurlardandır. Ticaret anlaşmaları oyunun kurallarını değiştirdiği zaman işlem maliyetlerini de değiştirmektedir. İktisadi aktörler (firmalar, bireyler, iktisadi birlikler, kooperatifler vb.) ticaret anlaşmalarına bağlı olarak oyunun kurallarının değişmesi için daha fazla baskı yaparlar ve bölgesel kurumların gelişmesine katkıda bulunurlar (Burfisher, 1999, s.193). Çünkü yönetim modlarının (STA'ların ve GB'lerin) rekabeti ile kurumsal değişim, kuralların değişmesine ve işlem maliyetlerinin azalarak ekonominin daha fazla büyümesine olanak sağlar. Bununla birlikte kurumsal değişim işlem maliyetlerini düşüren bir inovasyondur (Williamson, 1989) ve kurumsal çevredeki değişim (kurumsal çevre

işlemlerin belirli türleri ile ilişkilendirildiği için) işlemlerin doğasındaki değişime yükselme olanağı sağlar (Burfisher, 1999, s.193). Aynı zamanda kurumsal değişim bir motivasyondur (North, 1993b) ve rekabet eden iktisadi aktörler kurumsal çerçeveyi (kuralları) değiştirmek için motivasyonu kullanırlar (Burfisher, 1999, s.193). Kurallar değiştiğinde görece fiyatlarda değişim meydana gelir ve değişim ekonomik karar alıcıları güdüleyen mekanizmaya imkân tanır. Fiyatlardaki değişime karşılık girişimciler kurumsal değişimin faydaları ile maliyetlerini karşılaştırarak yatırım yapmayı düşünürler. Çok büyük değişimler çok sayıda kaybeden ortaya çıkarırken küçük değişimlere (kuralların pazarlıklar ve sözleşmeler ile değişimine) çok fazla karşı koyan aktör olmayacağından ve kolay adapte olunacağından küçük değişimler çok fazla kazanan yaratır. Ekonomik bütünleşme açısından baktığımızda GB'lerin kurulması ticaretin serbestleşmesine, ihracatın ve ithalatın artmasıyla rekabetin artmasına, bu sayede yapısal değişikliklerle verimlilik artışına yol açar. Açık ekonomilerde, verimlilik artışı firmaların ve bireylerin görece fiyat değişimlerine verdikleri tepkidir. Dolayısıyla GB'lerin kurulması fiyatlardaki görece değişim üzerinden bireyler ve firmalar için motivasyon yaratarak yeniliklerin (inovasyonların) artmasına imkân sağlar (Burfisher, 1999, s.194-195). Ayrıca GB'ler STA'ların kapsamını genişletip (kurumları değiştirip yeni kurallar ortaya koyarak) bilgi elde etme, müzakere ve gözetleme maliyetlerini azaltarak işlem maliyetlerini düşürmektedir.

3.3. Ortak Pazarın Rolü

OP'de GB'deki uygulamaların ötesinde anlaşmaya taraf ülkeler arasında üretim faktörleri serbestçe dolaşabilmekte; böylece faktör fiyatları birbirine yakınsamaktadır. GB'de resmi olan engeller (tarifeler) kaldırılırken bir adım sonrasında OP'de resmi olmayan engeller de kaldırılmaktadır. İktisadi aktörler ekonomik faaliyetleri sırasında tam bilgiye sahip olmadıkları için bilgiye sahip olmanın belirli maliyeti vardır. Bilgi maliyeti bireylerin sınırlı rasyonel olarak karar almalarına sebep olur. Sözleşmelerin yapılması sırasında aracı kullanıldığı için ayrıca müzakere masrafları oluşmaktadır. Mal ve hizmetlerin teslimatı sonrasında teminatların yerine getirilmesi ve kalitenin ölçülmesinde gözetleme maliyetleri ortaya çıkar. Bilgi maliyeti ile gözetleme-denetleme maliyeti işlem maliyetlerini oluşturur. GB'de resmi olmayan engelleri azaltmak ve işlem maliyetlerini düşürmek için çok fazla kaynak harcanması gerekir. Bunun ötesinde, tarife dışı engeller daha çok sektörler özelindedir. OP'de işlem maliyetlerinin ve eksik sözleşmelerin azalması, mülkiyet haklarının genişlemesi ve tarife dışı engellerin organizasyonel yapılar (piyasaların genişlemesi, üretim faktörlerinin ve sermayenin

serbest dolaşımı, finansal piyasaların bütünleşmesi) ile tarife dışı engellerin düşürülmesi refahı arttırıcı etki yaratır. OP ile yapılan anlaşmalar kuralları değiştirerek faktör fiyatlarını etkileyip üretim faktörlerinin serbest dolaşımını sağlayıp rekabeti arttırır. Göreli fiyatlardaki değişimler sayesinde firmalara ve bireylere yönelik teşvikler ön plana çıkar. OP’de üretim faktörlerinin mobilizasyonu sayesinde ekonomide yatırımlar artar ve işlem maliyetleri azalır. GB’den OP’ye geçişte ticaretin kapsamının genişlemesi ve yeni kuralların ortaya çıkması kurumsal değişimi getirerek inovasyon yaratmış olur (Hayees ve Kerr, 1997). Ekonomik bütünleşme aşamalarından biri olan OP de YKİ’nin temel belirleyicileri olan kurumları, organizasyonları, işlem maliyetlerini, fırsatçılığı ve sınırlı rasyoneliteyi içinde barındırmaktadır. Daha da önemlisi üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ile mülkiyet haklarının daha iyi tanımlanmasına olanak vermektedir.

3.4. Ekonomik ve Parasal Birliğin Rolü

Alman tarih okulunun temsilcilerinden George Friedrich Knapp para teorisi ile ilgili yazdığı kitabının başlangıcında şu cümleyi kullanmıştır: “*Para, hukuk sisteminin yaratılmasıdır*” (Knapp, 1924, s.1). Ancak para yaratma konusunda devletin otoritesine yönelik bazı sınırlamalar vardır (Richter, 1998). Dolayısıyla para sistemleri kurumlardır yani para yaratmanın belirli kuralları vardır ve bu kurallar zaman içerisinde evrilerek bizim önceden bilemeyeceğimiz sonuçlar yaratır. Neoklasik ekonomi paranın etkisiz veya tarafsız olduğunu kabul eder. Temel yaklaşımdan şu çıkarılmaktadır: değişik para sistemleri arasında neoklasik yaklaşım ayırt edici bir unsur değildir. Eğer biz bu farkı ortaya koymak istiyorsak işlem maliyetleri yaklaşımına bakmamız gerekir. Bu yaklaşıma göre: bilgi bedava değildir ve asimetriktir; sözleşmelerde yalnızca kaynakların kullanımı müzakere edilebilir; sözleşmesel yükümlülüklerin performansı ölçülürken uygulamaların denetiminde maliyetlere katlanılır; mülkiyet hakları yalnızca mübadele ile el değiştirmez aynı zamanda güç ve şiddet yoluyla da transfer edilebilir. Para standardında, parayı yaratanların taahhütlerinin güvenilirliğini sağlayan kurumsal düzenlemeler vardır. Paranın yaratılmasındaki kurumsal düzenlemeler para otoritelerinin belirli kurallara uyacağına teyidi, kurallara uymanın zorlanması ve uyulmadığında yaptırımlarla karşılaşılmasıdır (Richter, 1998).

Organizasyonel düzenlemeler birbirleriyle rekabet halinde kurumsal çerçeveyi ve kuralları değiştirmeye çalışarak parasal ekonomiye yön vermek isterler. Günümüzde modern iktisadi yaşamda Ortodoks iktisat kuramı açısından parayı

yaratan merkez bankasının hükümetten gelen her türlü baskıya karşı direnmesi ve para politikası araçlarını kendi belirlemesi gerekir. Merkez bankalarının bağımsızlığı satın alma gücü taahhüdünden, kendi yasalarında yazdıkları kurallara sıkı sıkıya bağlı kalmasından (örneğin fiyat istikrarı), kendi kendine zorlayıcı mekanizma olarak kuralları belirlemesinden gelmektedir. YKİ teorisi iktisadi aktörlerin tam bilgiye sahip olmadıkları için sınırlı rasyonalite altında karar verdiklerini, bu durumun gelecekteki olayları tahmin etmeyi zorlaştıracağını ve bunun belirsizlik yarattığını kabul etmektedir. Para arzını sağlayanların paranın satın alma gücünü koruyacaklarına dair sözlerini yerine getirip getirmediği nasıl kontrol edilir? Organizasyonel kültür teorisine göre (Kreps, 1990) para arzını yerine getiren yapılar kendilerini belirli bir ilkeye bağlamak zorundadırlar çünkü bu kurumların öngörülemeyen olaylar karşısında nasıl tepki vereceğinin bilinmesi gerekir. Bunun iki şartı bulunmaktadır: birincisi, parayı kullananlar için bu ilkenin (para arzının kontrol edilerek veya faiz politikası uygulanarak fiyat istikrarının sağlanması) başarılı olacağına dair kural koyulmadan önce ikna edilmesi; ikincisi, parayı kullananlar için bu ilkenin oluşturulmasından sonra bu ilkeye bağlı kalınacağına dair taahhüt verilmesidir (Richter, 1998, s.1-5). Belirsizliğin arttığı dönemlerde parayı yaratanların vermiş oldukları sözlere ve koymuş oldukları kurallara bağlı kalması ve bağlı kalınmadığında yaptırımlarla karşılaşacak olması parasal birliğe giden yolda YKİ’de kurumların ve organizasyonların önemini göstermektedir. Parasal birlikte en önemli koşul ortak para biriminin kullanılmasıdır. Parasal birlik, döviz kuru riskini ortadan kaldırarak finansal piyasaların bütünleşmesi ve derinleşmesini sağlar, rekabeti arttırarak yatırımların verimliliğini yükseltir, ortak merkez bankasının bağımsızlığı sayesinde enflasyon disiplin altına alınır ve fiyat istikrarı sağlanır. Ortak para birimi olmadığında farklı döviz kurlarında tam bilgiye sahip olmayan aktörlerin kararları sınırlanır ve bundan dolayı para piyasalarında işlem maliyetleri yükselir. Ancak ortak para birimi altında döviz farklılaşması olmadan ve ortak merkez bankası vasıtasıyla fiyat istikrarı sağlanarak işlem maliyetleri düşürülmektedir. Ayrıca farklı döviz kurları rejimlerinde hükümetler, firmalar, bireyler fırsatçılık güdüsüyle hareket ettiklerinden parasal sistem içerisinde rant elde etmeye çalışırlar. Buna karşılık ortak para birimi kullanıldığında rant yaratma mekanizmaları ortadan kaldırıldığı için gelecekteki belirsizlik azalacak ve fırsatçı davranışların önü kesilecektir. Birden fazla merkez bankasının fiyat istikrarını sağlayacağına dair sözünü yerine getirip getirmediğinin denetlenmesi işlem maliyetlerini arttırırken; ortak merkez bankası sayesinde kurula uymanın gözetlenmesinin maliyeti daha düşük olacağından işlem maliyetleri azaltılmaktadır. Yazılı kurallar işlem maliyetlerini düşürürken bunun yanında yazılı olmayan kuralların da uygulanması sözleşme,

pazarlık, gözetleme ve yaptırım maliyetlerinin oluşturduğu işlem maliyetlerini düşürmektedir. Ekonomik ve parasal birlikte hükümetlerin işlemlerde aradan çekilmesiyle rant elde etmeye yönelik teşvikler ortadan kalktığından fırsatçılık azalır.

4. AB'NİN İŞLEM MALİYETLERİ MİNİMİZASYONU FONKSİYONU

Bütünleşme düşüncesinin altında bazı felsefi temeller yatmaktadır. Bu felsefi temeller YKİ'nin ilgilendiği alanlarla örtüşmektedir. Kesişen alanlardan biri Immanuel Kant'ın *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme* (1795) adlı eserinde görülmektedir. Kant kitabında, temel olarak şunu söylemektedir: dünya üzerinde uluslararası barışın sağlanması isteniyorsa bunu sağlayacak olan kurallar ve hukukun üstünlüğüdür. Sürekli barışın sağlanması ahlaki bir zorunluluktur. Barışın güç mekanizması üzerinden sağlanamayacağını insanlar tarih boyunca tecrübe etmiştir; dolayısıyla barışı sağlayacak olan devletler arasındaki yasal anlaşmalardır. Devletler arasındaki ilişkiler hukukun üstünlüğüne dayanmalıdır (Balkır, 2010, s.7). Bütünleşme süreci de bir uluslararası barış sürecidir. Barış olduğu sürece ekonomik aktörler ön plana çıkacak ve aktörlerin etkileşimi kurumlar, kurallar, organizasyonlar ve bunlara bağlı yönetim modlarının rekabeti üzerinden devam edecektir. Barışın temelindeki ahlaki zorunluluk bir informel kural olarak kurumdur. Dahası, ahlaki zorunluluktan ortaya çıkan yapının hukuksal zemine oturtulması ve yasal anlaşmalarla devam ettirilmesi ise yazılı bir kural olarak diğer bir kurumdur. Bu doğrultuda barış ve onunla gelen bütünleşme fikrinin hukuksal temelleri belirsizliği azaltan, istikrarı sağlayan, kaynakların üzerinde tam kontrol sağlayan kurumlar ve organizasyonlardır. Organizasyonlar ise oyuncu olarak karşımıza çıkarlar; ancak burada bireylerin kendileri değil ortak bir amaç etrafında toplanan bireylerin oluşturduğu yapılar olan organizasyonlar oyuncudur (Çetin, 2012, s.51; North, 2005). Bireylerin oluşturduğu organizasyonel yapılar, örneğin ekonomik bütünleşmeyi sağlayan ekonomik birlikler ve ticaret anlaşmaları ile formel ve informel kuralların oluşturduğu kurumlar, kendi çıkarlarını maksimize etmek için kurumları değiştirmek isterler. Bu bağlamda ekonomik bütünleşmeler devletler, firmalar ve bireyler arasındaki hukuki yapıyı değiştirdiğinde ekonomik birimlerin karar mekanizmalarını etkileyip kaynakların kontrolünün sağlanması sonucunda kurumsal değişimlere olanak sağlarlar. Bütünleşmenin hukuki süreci rekabet ve iş birliğini artırarak barış ortamını devam ettiren unsurdur.

1951 Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nden günümüze kadar Avrupa Bütünleşmesi incelendiğinde bütünleşmeye yön veren temel kaynak yazılı olan ve

yazılı olmayan kurallardır. Kurum olarak kurallar hükümetlerin, firmaların ve bireylerin yaptırımlar yoluyla karar almalarını sağlarken aynı zamanda kuralların fonksiyonu tarafların ekonomik ve politik davranışlarını kolaylaştırır. Kurumlar olarak kurallar topluluk müktesebatının ve temel kurucu sözleşmelerin altında yatan temel belirleyicilerdir. Yazılı kuralların yanında yazılı olmayan kurallar, geleneksel davranışlar, normlar ve inanışlar da kurumlar olarak Avrupa bütünleşmesine yön vermektedirler. Kurallara bağlılığın güvenilirliğini garanti altına almak için AB'ye üye ülkeler ulus üstü kurumlara bazı ulusal yetkilerini devrederler; yani politika oluşumundaki ulusal özerkliklerini ulus üstü karar alma mekanizmalarına aktarırlar (Topan, 2002, s.8). Bu kapsamda 1951 yılında kurulan AKÇT'nin temel amacı üye ülkeler arasında barışı devam ettirip refahı arttırmak için güvenilir bağlılık (credible commitment) oluşturmaktır. Çünkü kömür ve çelik endüstrilerinde, özellikle Almanya ve Fransa'nın askeri sanayilerinin temel lokomotifleri olan hammaddeleri işleyerek silahlanmanın hızını yükseltmesi, oluşturulan kurallara bağlılık, bunların gözetlenmesi ve yaptırımların uygulanması 1951 Paris Anlaşması'ndan önce çok zordu. Ancak kurumlar olarak kuralların 1951 yılındaki Paris Anlaşması ile oluşturulması, organizasyon yapıları olarak kömür ve çelik piyasalarının düzenlenmesi pazarlık, gözetleme, denetleme ve yaptırım maliyetlerini azaltarak işlem maliyetlerinin düşürülmesine izin vermiştir. Hükümetlerin AKÇT kurulmadan önce kömür ve çelik sektörlerinde rant arama faaliyetlerine girişmesinden dolayı fırsatçı davranışlar piyasayı baskılıyordu; fakat Paris Antlaşmasıyla piyasalar kurallara tabi olacağından fırsatçı davranışların önüne geçildi ve sosyal faydalara zarar veren rantçı faaliyetler azaltıldı. 1951 Paris Anlaşması ile oluşturulan AKÇT eksik bilgiye dayalı olan sınırlı rasyonaliteyi azaltarak piyasaları istikrara kavuşturmuştur (Topan, 2002, s.18). AKÇT üye devletler arasında yazılı kuralların oluşturulması ve bunlara uyulmadığı zaman yaptırımlarla karşılanmasına yönelik işlem maliyetlerinin minimizasyonunu temel alan kurumsal bir girişimdir.

1957 yılında imzalanan Roma Anlaşması'yla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) oluşturuldu. Bu anlaşma ile AKÇT ileri bir seviyeye götürülerek nükleer enerjide ve nükleer enerji piyasasında sözleşme yapma, gözetleme, denetleme ve yaptırım maliyetlerinin yani işlem maliyetlerinin düşürülmesine yardımcı olmuştur. Enerji arz güvenliğini sağlamak için her üye devlet diğer bir üye devletle sözleşme yapacak ve bunlara uyup uyulmadığını kontrol etmek zorunda kalacaktı. Bu da işlem maliyetlerin yükselmesine ve dolayısıyla yatırımların verimsiz olmasına yol açacaktı. Ancak 1957 Roma Anlaşması nükleer enerjiye yönelik koyduğu kurallar ile kurumları,

nükleer enerji piyasasının kurulması ile organizasyonları ortaya çıkarmıştır. Bu sayede işlem maliyetleri düşürülmüştür (Topan, 2002, s.67). İkinci Dünya Savaşı'ndan önce hükümetlerin nükleer enerjiyi barışçıl yollardan kullanmamaya yönelik davranışları herhangi bir yaptırımla karşılaşmadığı için rant aramaya yönelik fırsatçı davranışlara yol açarken 1957 Roma Anlaşması fırsatçı davranışlardan kaynaklanan işlem maliyetlerinin önüne geçmiştir.

1957 yılında 6 Avrupa ülkesi (Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Lüksemburg) arasında imzalanan Roma Anlaşmasıyla kurulan AET'nin amaçları üye ülkeler arasında GB oluşturmak, dış ticarete engel olan tarife ve miktar sınırlamalarını kaldırmak, üye ülkelerin belirli sektörlerdeki devlet sübvansiyonlarını kaldırmak ve ortak pazar yaratarak ticareti serbestleştirmektir. Bu yolda kullanılan araçlar ise kurumlar ve organizasyonlardır. GB için oluşturulan yazılı kurallar ve teknik standartlar kurumları, üye ülkeler arasında oluşturulan GB organizasyonu ifade etmektedir. Bu sayede işlem maliyetleri düşürülüp, sınırlı rasyonalitenin kapsamı daraltılarak gelecekteki belirsizlik azaltılmış ve hükümetlerin piyasaya müdahale eden fırsatçı davranışlarının önüne geçilmiştir (Topan, 2002, s.75). Üye ülkeler arasında 1 Temmuz 1968'den itibaren geçerli olmak üzere GB kurulmuştur. GB'nin kurulmasından sonra ekonomik bütünleşmenin bir üst aşaması olan OP'ye geçiş 1 Temmuz 1987'de Avrupa Tek Senedi (ATS)'nin imzalanmasıyla gerçekleşmiştir. ATS'yi imzalayan üye ülkeler malların, hizmetlerin, emek ve sermayenin serbest dolaşımının önündeki engelleri 1 Kasım 1993 tarihine kadar kaldıracığını taahhüt etmişlerdir. Böylece üye ülkeler arasında OP kurulmuş olacaktı. 1 Kasım 1993'te AB'ye üye ülkeler arasında Maastricht Anlaşması imzalanarak tek pazar gerçekleşmiştir. Bütünleşmenin bir aşamasından diğer aşamasına geçiş kurumların artmasına ve organizasyonların genişlemesini sağlamış ve böylece ticaret hacmi ve ekonomik refah artmıştır. Tek Pazarın tamamlandığı 1993'ten 2002 yılının sonuna kadar AB içinde Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 877 Milyar Avro artmış, 2,5 milyon yeni iş yaratılmış, üye ülkelerin ihracatlarının GSYİH oranları %6,9'dan %11,2'ye yükselmiştir (EC, 2003, s.5). AB'nin kurucu ilk 5 ülkesinin (Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya) kişi başına düşen GSYİH'sinin 1995-2021 yılları arasındaki artış oranları sırayla %34, %37, %28, %44, %8'dir. Yine aynı ülkelerin ihracatlarının GSYİH'ya oranlarının artışları sırasıyla %113, %42, %30, %45, %32'dir. 1995 yılı genişlemesinde Avusturya, Finlandiya ve İsveç AB'ye katıldı. 1995-2021 yılları arasında Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in kişi başına düşen GSYİH'larındaki artış oranları sırasıyla %33, %55 ve %55'tir. Aynı ülkelerin aynı dönemdeki ihracatlarının GSYİH'ya oranlarının artışları sırasıyla %69, %10, %22'dir. 2004

yılı genişlemesinde ise Çekoslovakya, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya AB ülkeleri arasına katılmıştır. Bu ülkelerin kişi başına GSYİH'lerinin 2003-2021 yılları arasındaki artış oranları sırasıyla %46, %73, %15, %91, %118, %51, %56, %97, %76, %39'dur. Aynı ülkelerin aynı dönemdeki ihracatlarının GSYİH'ya oranlarının artışları sırasıyla %56, %41, %40, %78, %74, %44, %39, %82, %51, %64.'tür. 2007 genişlemesinde Romanya ve Hırvatistan; 2013 genişlemesinde ise Hırvatistan AB ülkeleri arasına katılmıştır. 2006-2021 yılları arasında Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan'ın kişi başına düşen GSYİH'sının artış oranları sırasıyla %69, %47 ve %24'tür. Aynı ülkelerin aynı dönemdeki ihracatlarının GSYİH'ya oranlarının artışları ise sırasıyla %65, %34 ve %37'dir (Eurostat, 2022). Dolayısıyla üye ülkeler arasında üretim faktörlerinin serbest dolaşımına imkân tanıyan kuralların oluşturulması ve uygulanması, üretim faktörlerinin serbest dolaşımına ilişkin piyasaların tek bir piyasa olarak organize edilmesi kurumsal değişimi yani motivasyonu sağlamış ve ardından inovasyonun artmasına imkân tanıyarak refahı arttırmıştır. Bunun yanında tek pazarın kurulması piyasalarda işlem maliyetlerinin (gözetleme, denetleme) düşmesine ve ekonomik büyümenin artışına katkı sunmuştur. Ancak ortak para birimi, ortak merkez bankası ve ekonomi politikalarının ulus üstü tek bir kurum tarafından uygulanmaması OP'ı eksik sözleşme haline getirmiştir.

1 Kasım 1993'te imzalanan Maastricht Anlaşması'yla beraber AB ülkeleri ekonomik bütünleşmede Ekonomik ve Parasal Birlik (EPB) süreci içerisine girmişlerdir. EPB oluşturulabilmesi için üye ülkelerin uymak zorunda oldukları bazı kurallar belirlenmiştir, bu kurallar Maastricht Kriterleri olarak adlandırılmaktadır. Beş temel kural bulunmaktadır: birincisi, üye ülkenin kamu borcunun GSYİH'ye oranı %60'ı geçmemeli; ikincisi, üye ülkenin bütçe açığının GSYİH'ye oranı %3'ü geçmemeli; üçüncüsü, üye ülkenin geçmiş 12 aylık enflasyon ortalaması üye ülkelerde en düşük faiz oranına sahip üç üye ülkenin enflasyon ortalamasından 2 puan fazla olmamalı; dördüncüsü, üye ülkenin ortalama faiz oranı üye ülkelerden en düşük faiz oranına sahip üç ülkenin faiz ortalamasından 1.5 puan fazla olmamalı; beşincisi, üye ülkenin para birimi son iki yıl içerisinde devalüe edilmemiş olmalı ve +/-%2.25 bandında dalgalanmalıdır (Karluk, 2013, s.751). Maastricht Kriterleri yazılı hukuk kuralları; kriterlerin oluşturduğu yapı EPB; kriterlerin yerine getirilmesinin gözetlenmesi ilgili AB kuruluşunu oluşturmuştur. Dolayısıyla YKİ perspektifinden Maastricht Kriterleri kurumları, EPB organizasyonu, ilgili AB kuruluşlarının denetimi işlem maliyetlerini göstermektedir. 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren Avrupa Merkez Bankası (AMB) ortak merkez bankası ve Avro ortak para birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Avronun kullanılması para piyasaları ile ilgili eksik bilginin azaltılmasına imkân tanıırken ekonomik aktörlerin tam bilgiye yakınlaşması sınırlı rasyonalitenin etkisini azaltmıştır. Bununla beraber AMB para politikasına yön veren, fiyat istikrarını sağlama görevini üstlenen kuruluş olarak para piyasasındaki fırsatçı davranışların önüne geçmiş ve işlem maliyetlerinin düşürerek para piyasalarının daha etkin olmasını sağlamıştır. EPB içerisinde yer alan ülkelerde bütçe açığının GSYİH'ya oranı 1995'te %4,9'dan 2006'da %1,02'ye, 2019'da da %0,16'ya düşmüştür. Faiz oranı 1995'te ortalama 9,3'ten 2006'da 4,2'ye ve 2021'de 0,5'e gerilemiştir (Eurostat, 2022). Avro para biriminin kullanıma başlaması ile Ekonomik ve Parasal Birlik aşamasına geçilmesi hedeflenmiş fakat bu aşama henüz tamamlanamamıştır.

Kamu etkinliği, regülasyon kalitesi ve hukuk devleti endeksleri ekonomi dışı kurumların refahı olumlu yönde etkileyebilme gücünü barındırması sebebiyle önemlidir. Dünya Bankası tarafından hazırlanan Dünya Yönetişim Endeskleri ülkelerin kurumsal yapılarındaki gelişimlerini göstermektedir. Kamu etkinliği, kamu hizmetlerinin kalitesini, siyasi baskılardan bağımsızlığın derecesini ve hükümetlerin bu tür bağımsız politikalara bağlılığının derecesini ölçen bir endekstir. Regülasyon kalitesi endeksi, hükümetlerin özel sektörün gelişimine izin veren ve teşvik eden politikalar ile düzenlemeler oluşturma becerisini ölçer. Hukuk devleti endeksi ise bireylerin toplum kurallarına ne ölçüde güvendiğini ve ne ölçüde uyduğunu, sözleşme uygulamalarının kalitesini, mülkiyet haklarını, suç ve şiddet olasılığını ölçer. AB'ye 1995, 2004, 2007 ve 2013 yılında gerçekleşen katılımları bu endeksler üzerinden değerlendirmek kurumsal faktörlerdeki değişimi gösterecektir. 1995 yılında AB'ye katılan ülkelerde kamu kalitesi endeksi 1996 yılında ortalama 94,2 iken 2020 yılında 96,4'e yükselmiştir. Ortalama regülasyon kalitesi 1996 yılında 93,3 iken 2020 yılında 95'e yükselmiştir. Katılan ülkelerin ortalama hukuk devleti endeksi ise 97'dir. 2004'te üye olan ülkelerde kamu etkinliği ortalama 74,7 iken, 2020'de 78,2'ye; regülasyon kalitesi ortalama 79,6'dan 81,1'e; hukuk devleti ise 72,1'den 77,9'a yükselmiştir. 2007'de üye olan iki ülkenin ortalama kamu etkinliği 51,1'den 46,6'ya düşerken regülasyon kalitesi 51,6'dan 67,1'e ve hukuk devleti ise 44,9'dan 57,9'a yükselmiştir. 2013 yılında AB'ye katılan Hırvatistan'da ise kamu etkinliği 58,4'ten 68,8'e, regülasyon kalitesi 49,5'ten 65,9'a ve hukuk devleti ise 31,2'den 62'ye yükselmiştir (Worldwide Governance Indicators, 2022). Tüm bu veriler genel olarak AB'ye katılan ülkelerde kurumsal faktörlerdeki değişimin iyileştiğini göstermektedir. Dolayısıyla AB'de ekonomik bütünleşmenin ilerleyen aşamalarında piyasaların bütünleşmesi, işlem maliyetlerinin düşürülmesi, eksik sözleşmelerin azaltılması, mülkiyet haklarının

daha kapsamlı tanımlanması ve korunması ekonominin büyümesini ve ticaretin artmasını sağlamıştır.

1951 Paris Anlaşması ile AKÇT, 1957 Roma Anlaşması ile AET ve AAET, 1968 GB, 1987 Avrupa Tek Senedi ile OP, 1993 Maastricht Anlaşması ile EPB ekonomik bütünleşme aşamalarından geçen AB bu süreç içerisinde bütünleşme ile ilgili yazılı olan ve olmayan kurallar ile kurumlarını ve organizasyonlarını oluşturmuştur. AB’de oluşturulan kurumlar ve organizasyonlar işlem maliyetlerini düşürmüş, eksik sözleşmeleri azaltmış, hükümet fırsatçılığını ortadan kaldırmış, mülkiyet haklarını güvence altına almıştır. Böylece kurumlar ve organizasyonlar motivasyonu artırmış, rekabeti geliştirmiş, inovasyonu hızlandırmış ve belirsizliği azaltmıştır. AB kurumların ve organizasyonların ekonomik bütünleşme üzerindeki pozitif etkisi üye ülkelerde ekonomik refahı yükselmesine katkı sağlamıştır.

5. SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünya ekonomisi büyük bir gelişme kaydetmiş, dış ticarete dışa açılmanın ülkelerin kalkınmasında önemli bir araç olabileceği ortaya çıkmıştı. Bu sayede ekonomik bütünleşmeler; daha etkin kaynak dağılımı, mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşma, ölçek ekonomilerinden faydalanma, verimlilik artışları, ekonomik kalkınmanın artması ve refah artışları gibi amaçlarla uygulanan iş birlikleri olmuşlardır. Peki neden piyasalar bunu tek başına sağlamakta daha az başarılı oluyorlar? Ya da neden bu tarz iş birliklerine ihtiyaç duyulmuştur? Bu sorunun cevabı bizleri işlem maliyetleri kavramına yönlendirmektedir. Coase’nin de bahsettiği gibi piyasalarda işlem yapmanın her zaman pozitif bir maliyeti vardır. Dolayısıyla iktisadi yapıda sürdürülebilir artışlar yaşayabilmek için bu maliyet türünün de en aza indirilebilmesi gerekmektedir. Ekonomik bütünleşmeleri ortaya çıkaran en önemli faktör budur.

Piyasalarda sınırlı rasyonelite, eksik sözleşmeler, fırsatçılık ve mülkiyet hakları gibi nedenlerle yüksek işlem maliyetleri oluşmaktadır. Bu nedenle piyasalarda formel veya informal şekilde oluşan kurumlar ve organizasyonlar meydana gelmiştir. Mikro analize dahil edilen bu iki fonksiyon gelecekteki belirsizlikleri azaltan istikrarlı yapılar oluşturmuşlardır. Ekonomik bütünleşmelerin de bu yaklaşımla değerlendirilmesi önemlidir. Ekonomik bütünleşme aşamaları, piyasada oluşan yüksek işlem maliyetlerini en aza indirebilmek amacıyla ortaya çıkan kurumlardır. Bu düzenlemelerin oluşturduğu ve ortak bir amaç etrafında toplanan aktörlerden meydana gelen yapılar ise organizasyonlardır. Dolayısıyla AB’yi de yukarıda

açıklanan ekonomik bütünleşme aşamalarının ilk dördünü gerçekleştiren bir organizasyon olarak YKİ perspektifinden incelemek önemlidir.

Avrupa'nın bütünleşme sürecinde 1951 Paris Anlaşması'ndan itibaren birçok temel kurucu anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmalar kapsamında mülkiyet haklarının tanımlanması ve korunması, üye ülkelerin sorumlulukları, ekonomik ve politik davranışların kapsamı gibi kurallar yeniden tanımlanmıştır. Bu şekilde oluşan yazılı kurallar ve bütünleşmenin gerektirdiği yazılı olmayan kurallar kurumları oluşturmuşlardır. Bu tarz kurumların organize olmasının gerektirdiği kurumsallaşma sayesinde piyasada oluşan riskler, belirsizlikler ve işlem maliyetleri mümkün olduğu kadar azaltılmış, bu sayede AB üyesi ülkelerde sürdürülebilir bir ticaret hacmi artışı yakalanmış, refah düzeyi yükselişi yaşanmış ve ekonomik rasyolarda iyileşmeler görülmüştür. AB'ye üye olan ülkelerdeki kurumsal kalite, kamu etkinliği, regülasyon kalitesi ve hukuk devleti endeksleri ile ölçülmüştür. 1995, 2004, 2007 ve 2013 yılında AB'ye katılan ülkelerin bu endekslerinde çoğunlukla iyileşme görülmüştür. YKİ yaklaşımına göre; AB'de ekonomik bütünleşmenin ilerleyen aşamalarında piyasaların bütünleşmesi, işlem maliyetlerinin düşürülmesi, eksik sözleşmelerin azaltılması, mülkiyet haklarının daha kapsamlı tanımlanması ve korunması ekonominin büyümesini ve ticaretin artmasını sağlamıştır.

YAZARLARIN BEYANI

Katkı Oranı Beyanı: Yazarlar çalışmaya ortak katkı sağlamıştır.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çatışma Beyanı: Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Acemoglu, D., Johnson, S. (2005). Unbundling institutions, Journal of Political Economy, 113(5), 949-995.

Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. A. (2005a). Institutions as a fundamental cause of long-run growth, Handbook of economic growth, 1, 385-472.

Acemoglu, D., Johnson, S., Robinson, J. (2005b). The rise of Europe: Atlantic trade, institutional change, and economic growth, *American Economic Review*, 95(3), 546-579.

Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., Robinson, J. A. (2014). Democracy does cause growth, *NBER Working Paper Series*, No: w20004.

Aysan, A. F., Nabli, M. K., Véganzonès-Varoudakis, M. A. (2006). Governance and private investment in the Middle East and North Africa, *World Bank Policy Research Working Paper*, No: 3934

Balassa, B. A. (1974). Types of economic integration (Vol. 1). Washington: International Bank for Reconstruction and Development, *Staff Working Paper*, No:185.

Balkır, C. (2010). Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri. İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Barro, R. J. (1994). Democracy and Growth, *National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper*, (No. 4909).

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., Laeven, L., Maksimovic, V. (2006). The Determinants of Financing Obstacles, *Journal of International Money and Finance*, 25(6), 932-952.

Beşkaya, A., ve Ursavaş, U. (2014). Eski ve Yeni Kurumsal İktisat: Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Journal of Business Economics and Political Science*, 3(5), 1-16.

Bruno, R. L., Campos, N. F., ve Estrin, S. (2021). The effect on foreign direct investment of membership in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 59(4), 802-821.

Burfisher, M. E. (2000). The Institutional Environment for Agricultural Trade in the FTAA (No. 749-2016-51345, pp. 190-206).

Campos, N. F., Coricelli, F., ve Moretti, L. (2019). Institutional integration and economic growth in Europe. *Journal of Monetary Economics*, 103, 88-104.

Coase, R. H. (1937). The Nature of The Firm, *Economica*. 4 (16), pp. 386-405

Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. In *Classic papers in natural resource economics* (pp. 87-137). Palgrave Macmillan, London.

Çetin, T. (2012). Yeni Kurumsal İktisat, *Sosyoloji Konferansları*, (45). 43-77.

De Haan, J., Sturm, J. E. (2000) On The Relationship Between Economic Freedom and Economic Growth, *European Journal of Political Economy*, 16(2), 215-241.

Dollar, D., Kraay, A. (2003). Institutions, trade, and growth, *Journal of Monetary Economics*, 50(1), 133-162.

European Commission (EC), (2003). The Internal Market – Ten Years without Frontiers. Commission Staff Working Paper, Sec (2002) 1417. Brussel. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/2/2002/EN/2-2002-1417-EN-1-0.Pdf> (Erişim Tarihi: 4 Temmuz 2020)

Eurostat, (2022). <https://ec.europa.eu/eurostat> (Erişim Tarihi: 16.09.2022)

Fischer, S. (1993). The Role of Macroeconomic Factors in Growth, *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 485-512.

Hayes, D. J., Kerr, W. A. (1997). Progress Toward a Single Market: The New Institutional Economics of The NAFTA Livestock Sectors, No. 747-2016-51308, pp. 163-180.

Karluk, R. (2013). *Uluslararası Ekonomi, Teori ve Politika*. 10. Baskı, Beta Basım, İstanbul.

Ken Farr, W., Lord, R. A., Wolfenbarger, J. L. (1998) Economic Freedom, Political Freedom, and Economic Well-being: A Causality Analysis. *Cato J.*, 18, 247.

King, R. G., Levine, R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right, *The Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737.

Knapp, G. F. (1924). *The State Theory of Money*. McMaster University Archive for the History of Economic Thought. London: Macmillan & Company Limited.

Kreps, D.M. (1990). Corporate Culture and Economic Theory, in: Alt, J.E. and Shepsle, K.A. (eds.), Perspectives on Positive Political Economy, Cambridge: Cambridge University Press.

Law, S. H., Azman-Saini, W. N. W. (2012). Institutional Quality, Governance, and Financial Development, Economics of Governance, 13(3), 217-236.

Moussis, N. (2004). Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi, Çev.: Ahmet Fethi, İstanbul, Mega Press.

North, D. C. (1991). Institutions, Journal of Economic Perspectives, 5(1), 97-112.

North, D. C. (1993a). Institutions and Credible Commitment, Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)/Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 11-23.

North, D. C. (1993b). Institutional Change: A Framework of Analysis, in Sven-Erik Sjostrand, ed. Institutional Change: Theory and Empirical Findings. M.E. Sharpe, Armonk, New York.

Porta, R. L., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., Vishny, R. W. (1998). Law and Finance, Journal of Political Economy, 106(6), 1113-1155.

Potts, J. (2007). Evolutionary Institutional Economics, Journal of Economic Issues, 41(2), 341-350.

Rodrik, D. (2000). Institutions for High Quality Growth: What they are and How to Acquire them, National Bureau of Economic Research Working Paper, No: 7540.

Richter, R. (1998). European Monetary Union: Initial Situation, Alternatives, Prospects-In the Light of Modern Institutional Economics. Kredit und Kapital, (2), 159-191.

Topan, A. (2002). The European Integration Process: A Historical and Comparative Institutional Analysis (Vol. 5). LIT Verlag Münster.

Williamson, O. E. (1989). Transaction Cost Economics, In Richard Schmalensee and Robert Willig, eds. Handbook of Industrial Organization. Volume 1, pp. 136-82. Elsevier Science, Amsterdam.

Worldwide Governance Indicators (2022).
<https://info.worldbank.org/governance/wgi/> (Erişim Tarihi: 16.09.2022)

Yarbrough, B. V., Yarbrough, R. M. (1987). Institutions for The Governance of Opportunism in International Trade, Journal of Law, Economics, & Organization, 3 (1), pp. 129-139

Yılmaz, F. (2012). İktisat, Kurumsal İktisat ve İktisat Sosyolojisi, Sosyoloji Konferansları, (45), 1-17.